

Keim
Farby Mineralne Sp. z o.o.
ul. Fabryczna 20C
53-609 Wrocław
tel.: 71 750 00 51
www.keim.pl

Kościół Pokoju
w Świdnicy

Kościół Pokoju w Świdnicy, przyczynek do jego historii i konserwacji

W marcu 2021 roku została zakończona realizacja projektu z funduszy unijnych POIiŚ 2018–2020 na wykonanie prac konserwatorskich przy elementach wnętrza w Kościele Pokoju pw. Trójcy Świętej w Świdnicy w ramach projektu pn. „Konserwacja i renowacja drewnianego obiektu zabytkowego UNESCO – Kościoła Pokoju w Świdnicy, w celu ochrony dziedzictwa kulturowego”.

W artykule przedstawiono założenia i złożoność programu konserwatorskiego dla całości wystroju i wyposażenia wnętrza, w kontekście historii luteranckiego zabytku. Ten zbiór dekorowanych i nasyconych głęboką myślą religijną przestrzeni i artefaktów przetrwał ponad 360 lat zawieruchy dziejowej w niemal niezmienionej formie. Niestety czynniki niszczące spowodowały bardzo poważne uszkodzenia zarówno struktury drewna obiektów, jak również rozbudowanej tkanki polichromii i złoceń. Obiekt UNESCO, jakim jest świdnicka świątynia, został w latach 80. i 90. ustabilizowany konstrukcyjnie i wzmocniony. Od roku 2012 trwają kompleksowe prace konserwatorsko-restauratorskie, których celem jest uratowanie i powtórne ukazanie wnętrza kościoła w jego niezwykle, zbliżonym do pierwotnego, wyglądzie. Proces wspierany jest finansowo przez dotacje europejskie i środki pochodzące ze źródeł polskich. Po ukończeniu prac obecnego etapu zrealizowano łącznie około 40% powierzchni przy całości historycznego wnętrza. Od 10 lat prace konserwatorskie

w zabytku prowadzone są przez firmę drabik i wójtowicz s.c. Danuta Drabik-Wójtowicz i Ryszard Wójtowicz. W czynnościach konserwatorskich stosowane są m.in. materiały firmy KEIM.

Historia tego znakomitego dzieła sztuki jest niezwykle złożona i znacząco wpłynęła na jego obecny stan. Nazwa kościoła upamiętnia podpisanie Pokoju Westfalskiego, który zakończył w roku 1648 wojnę trzydziestoletnią. Później, w roku 1652 Habsburgowie wydali zgodę luteranom na wybudowanie kościoła w Świdnicy¹, ale pod bardzo surowymi obstrzeżeniami: miał być wzniesiony poza murami miejskimi, jedynie z drewna, piasku, słomy i gliny. Na realizację luteranie uzyskali jeden rok czasu. Przedstawiciele lokalnej

¹ Wyrażenie zgody na budowę trzech kościołów poza murami stolic księstw dziedzicznych: Świdnicy, Jawora i Głogowa, ujęte zostało w artykule V paragrafie 40 tegoż traktatu pokojowego. Patrz: Die Westfälischen Friedensverträge vom 24. Oktober 1648. Texte und Übersetzungen. Acta Pacis Westphalicae. Supplementa electronica, 1.

społeczności protestanckiej rozpoczęli wielką europejską zbiórkę środków na budowę kościoła. Gdy zabiegi posłańców dotyczące gromadzenia niezbędnych środków na budowę zostały uwieńczone sukcesem, 12 kwietnia 1656 roku wrocławski architekt Albrecht von Säbisch przystąpił do opracowywania projektu świdnickiego Kościoła Pokoju², a 9 kwietnia 1657 roku rozpoczęto jego wznoszenie. Prawdopodobnie konstrukcję stawiano już w 1656 roku, a w kwietniu 1657 roku pola między belkami zaczęto wypełniać szachulcem. Wskazuje na to dodatkowa informacja, iż w kwietniu 1657 roku budowniczy kościoła, mistrzowie Andreas Kämper i Kaspar König, zatknęli na szczycie surowej konstrukcji kościoła wiechę. 24 czerwca 1657 roku odbyły się uroczystości poświęcenia nowego kościoła protestanckiego w Świdnicy. Wydarzenie to miało szczególnie podniosły charakter, wpłynęło także na dalsze losy całego Śląska.

Dzisiaj, budynek jest największym drewnianym kościołem w Europie, a jego przestrzeń wewnętrzna może pomieścić ponad 7500 osób. Kościół przetrwał ponad 360 lat w niezminionej formie pomimo wielu kataklizmów i, jak się wydawało ówczesnym cesarskim decydom, nietrwałej konstrukcji. W uznaniu oryginalnej drewnianej architektury i dekorowanej struktury wnętrza, które przetrwały w swej pierwotnej formie przez wieki, Kościół Pokoju został jednomyślnie wpisany na Listę światowego dziedzictwa UNESCO w roku 2001, a w 500. rocznicę reformacji w roku 2017 także na Prezydencką Listę Pomników Historii Polski.

Unikatowy wystrój wewnętrzny świątyni powstawał i rozwijał się w okresie od momentu

powstania obiektu, tj. od roku 1657, poprzez kolejne stulecia, aż do XX wieku. W przestrzeni zabudowanej na planie krzyża osadzono dwa poziomy empor obiegających kościół niemal dookoła. Ich przedpiersia dekorują obrazy i inskrypcje tworzące przedstawienia emblematyczne. W obszarze I piętra wbudowano liczne łoże cechów rzemieślniczych, a w partii przyziemia łoże szlacheckie. Te bogato dekorowane międzychórza, pozwoliły na zwiększenie ilości miejsc dla wiernych. Dodatkowo na licu balustrad empor z czasem zawieszano zdobione epitafia, tarcze herbowe znamienitych osób oraz tablice pamiątkowe poświęcone ważnym wydarzeniom związanym z historią kościoła. Deskowe okładziny ścian pokryto malowanymi kotarami i scenami biblijnymi. Także stropy w obu kondygnacjach empor, podzielone na kasetony, ozdobiono wielobarwną floraturą, a na stropie głównym pojawia się wszechogarniająca przestrzeń nieba z postaciami aniołów, aniołków i motywów zaczerpniętych z luteranckiej Biblii, malowidła autorstwa Christiana Süssenbacha i Christiana Kolitschky'ego. Wszystko tu ozdobiono, pięknie ukształtowano i przyporządkowano osobom i grupom osób pochodzących z różnych stanów ówczesnej struktury społecznej. Dominantami wyposażenia wnętrza są: ambona, skąd głoszone jest Słowo Boże, ołtarz i dwa instrumenty organowe osadzone po przeciwnych stronach kościoła. Kilkaset łąwek flankowanych ozdobnymi przedpiersiami i rzeźbionymi zagłówkami, znajdujących się na wszystkich kondygnacjach, to także zabytkowy zbiór artefaktów, który pojawił się we wnętrzu od 1659 roku. Twórcą łąwek i chrzcielnicy był mistrz stolarski Pankratius Werner z Jeleniej Góry. Kościół od początku swojego istnienia nieprzerwanie do dziś pełni swoją podstawową konfesyjną funkcję, ale obecnie jest także

² L. Worthmann, *Die Friedenskirche zur heiligen Dreifaltigkeit vor Schweidnitz*, Festgabe zur Vierteljahrtausend-Feier am 22. September 1902, s. 26.

Detal znacznie uszkodzonego, złożonego elementu dekoracyjnego z lica Łoży Kuśnierzy, 1701 rok, I piętro, Hala Zmarłych

pięknym muzeum ukazującym zwiedzającym z całego świata obiekt, który charakteryzuje przekrój stylów historycznych i dekoracji pochodzących z kilku stuleci.

Z dawnych kronik dowiadujemy się, że pod koniec XVIII wieku, po zniszczeniach spowodowanych walkami w Świdnicy w czasie wojen śląskich, kościołowi groziło zawalenie, a w budynku nie przetrwało ani jedno w pełni oszklone okno. Ostatnie kompleksowe

Ambona aut. Augusta Gottfrieda Hoffmana, 1728–29; detal, w trakcie usuwania wtórnych przemalowań

Ambona aut. Augusta Gottfrieda Hoffmana, 1728–29; stan przed konserwacją, rok 2012

Ambona aut. Augusta Gottfrieda Hoffmana, 1728–29; stan po konserwacji

prace konserwatorskie przy wystroju Kościoła Pokoju w Świdnicy zostały przeprowadzone w roku 1902³, a więc blisko 120 lat temu. Po przejściu dwóch wojen światowych i trudnym okresie powojennym znaczna część drewnianych, polichromowanych i złożonych XVII- i XVIII-wiecznych elementów i detali znajduje się ciągle w stanie dramatycznym.

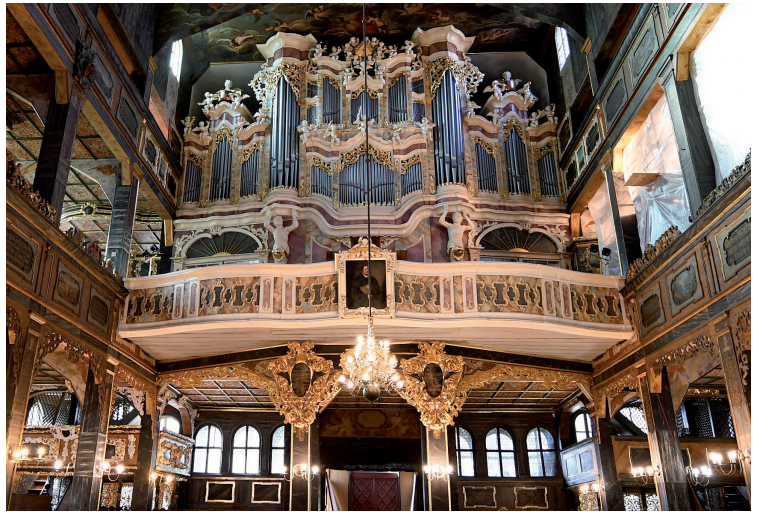
W latach 80. i 90. Fundacja Współpracy Niemiecko-Polskiej wraz z Zakładem Konserwacji Dzieł Sztuki UMK w Toruniu doprowadziła do ustabilizowania i wzmocnienia konstrukcji obiektu. Od czasu wpisu na Listę UNESCO do roku 2012 nastąpiła jednak długa, ponad 10-letnia przerwa w działaniach konserwatorskich. Główną przyczyną był brak środków finansowych. Szczęśliwie, w roku 2012, dzięki staraniom obecnych właścicieli parafii i wsparciu Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, ruszyły prace przy elementach wystroju i wyposażenia świątyni. Na początku zakonserwowano ambonę autorstwa Augusta

³ Opis remontu na podstawie O. Eckert, *Denkschrift zum 250jährigen Jubelfest der evangelischen Friedenskirche „zur heiligen Dreifaltigkeit“ vor Schweidnitz, nebst den bei der Festfeier gehaltenen Predigten und Ansprachen*, Schweidnitz 1902, s. 8–11 i 13.

Gottfrieda Hoffmana z 1729 roku⁴. Stopniowo, dzięki efektom tych prac, uzyskano dalsze wzmocnienie finansowe z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a następnie również dotacje europejskie, w tym z tzw. funduszy norweskich. Finansowo prace wspierane są ponadto przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego oraz Gminę Świdnica; zaangażowane są także środki własne parafii. Po zakończeniu projektu w 2021 roku zostało osiągniętych ok. 40% zaawansowania prac konserwatorsko-restauratorskich w zabytkowym wnętrzu. Dalej trwają starania o pozyskiwanie środków na kontynuację tak bardzo pilnych i potrzebnych prac przy całym zespole wyposażenia.

Kościół Pokoju w Świdnicy jest zabytkiem zarówno cennym, jak i nadzwyczaj złożonym pod względem konserwatorskim z powodu bardzo złego stanu zachowania. Jako obiekt wykonany z drewna narażony jest na destrukcyjne działanie wielu czynników niszczących. Powstały skomplikowane uszkodzenia tkanki oryginalnych elementów wystroju wnętrza zarówno w strukturze, jak i najbardziej delikatnych warstwach dekoracyjnych. Historyczne elementy wyposażenia zostały przetworzone strukturalnie, przemalowane lub całkowicie zamalowane i przelakierowane w technikach i kolorystyce odmiennej od oryginału. Wieloletni brak zabiegów konserwatorskich prowadzi do ich niebezpiecznego zagrożenia tektonicznego. Struktura znakomitych dzieł sztuki rozsypuje się, dotyczy to zarówno elementów konstrukcji, empor, łóż, stropów, ławek, podłóg, ram epitafiów, rzeźb, polichromii i obrazów, inskrypcji oraz innych elementów dekoracyjnych. Polichromia, złocenia i srebrzenia wraz z laserunkami w warstwach oryginalnych są w znacznym stopniu przetarte, bardzo mocno spękane i odspajają się. Z powodu osłabienia łączów poszczególnych fragmentów konstrukcji i detali snycerskich następuje samoistne odpadanie i bezpowrotne niszczenie zabytkowych fragmentów. Drewniany rdzeń szeregu elementów został naruszony lub zniszczony przez owady, głównie z rodziny Anobium, a ich działanie w dalszym ciągu jest aktywne i niebezpieczne dla zabytku. Przed przeprowadzeniem kompleksowej renowacji pokrycia dachowego kościoła znajdujące się w nim elementy wyposażenia zostały mocno zawilgocone przez zalanie wodą opadową. Zjawisko to doprowadziło do

destrukcji fragmentów struktury drewna zabytków oraz do powstania stale rozwijających się kolonii bakterii i pleśniowców.

We wnętrzu poza ołtarzem, amboną, organami, zbiorem drewnianych epitafiów i tablic cechowych, dekoracją i emblematycznymi przedstawieniami empor przetrwało niemal 400 XVII- i XVIII-wiecznych ławek, z których 70 wymieniono na nowe w roku 1902. Niestety stan tych najstarszych ławek budził wielki niepokój. Prowadzony od 2012 roku projekt konserwatorski dla Kościoła Pokoju w Świdnicy jest programem wielozadaniowym i ujmuje kompleksowo wszelkie działania niezbędne dla zachowania i udostępnienia znacznych fragmentów tego sakralnego dzieła sztuki. Po ambonie zakonserwowany został ołtarz, część empor, wielkie organy, Łoże Hochbergów i szereg innych łóż szlacheckich i rzemieślniczych, cała kolekcja 32 drewnianych

Strona północno-zachodnia, Hala Zmarłych, XVIII-wieczny prospekt organowy

Łoża hrabiego Johanna Heinricha von Hochberga, 1697–98, lico, Hala Ślubów; stan po konserwacji rok 2017

⁴ Patrz: *Historia Kościoła Pokoju i Kalendarium historii Kościoła Pokoju w Świdnicy*, oprac. S. Nowotny, red. i uzupeł. R. Wójtowicz, Świdnica 2020, s. 24.

Destrukcyjna struktura i polichromii stropów spowodowana przeciekaniem wody przez uszkodzenia pokrycia dachowego

Hala Polna – fragment, strona północna kościoła, poziom przyziemia, stan po konserwacji, rok 2021

epitafiów, tablic cechowych i tarcz herbowych, 145 XVII-wiecznych ławek wraz z podłogami, schodami, posadzkami, wiele polichromowanych stropów i drewnianych polichromowanych okładzin ścian.

Zaproponowane do realizacji procesu materiały konserwatorskie zostały wyselekcjonowane na podstawie wieloletnich badań, testów i doświadczeń, w tym własnych. Są to najwyższej klasy materiały konserwatorskie o odporności na starzenie i zmiany optyczne. Ich trwałość mierzona w zakresie od 50 do 100 lat to najwyższy standard konserwatorski. Wśród nich aplikowane są również materiały firmy KEIM: głównie tynki renowacyjne, tynki

wapienne, farby do rekonstrukcji monochromii i farby do restauracji drzwi zewnętrznych.

Prowadzone są konserwatorskie prace badawcze, ale także analizy z zakresu historii i historii sztuki, również rękopiśmiennej materiałów źródłowych i archiwalnych. Wykonano pierwszą cyfrową, pełną inwentaryzację wnętrza kościoła wraz z utworzeniem wirtualnego spaceru w formie 3D. Są one bazą dla prowadzonej w trybie ciągłym dokumentacji konserwatorskiej.

Zakres bezpośrednich prac dotyczy wszystkich sześciu hal, z których składa się Kościół Pokoju: Polnej, Zmarłych, Ołtarzowej i Ślubów oraz Hali Pamięci i Hali Chrzętów, w różnym zaawansowaniu.

Podstawowe wytyczne założonego programu to:

1. Wzmocnienie struktury i konstrukcji elementów obiektu wraz z dezynfekcją i dezynsekcją.
2. Usunięcie wtórnych nawarstwień, często mających niszczący wpływ na warstwy oryginalne i odsłonięcie pierwotnych warstw dekoracji historycznego dzieła.
3. Pełny zakres prac konserwatorskich.
4. Imitatorskie uzupełnienia warstw malarskich i pozłotniczych w miejscach ich ubytków, w typie opracowań obrazów tablicowych na drewnie.
5. Zabezpieczenie struktury i powierzchni konserwowanych składników zabytku.

Program uzyskał akceptację Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i wydane zostało pozwolenie na prowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich w obiekcie zabytkowym. Obszar działania bardzo poszerzył się od roku 2012, ale, mimo zabiegów o środki finansowe, właściciele zabytku

Wnętrze Łoży Mokrzeszowskiej, stan przed konserwacją, rok 2018

Wnętrze Łoży Ernsta Konrada Maksymiliana von Hochberga, 1697 rok; poziom przyziemia, Hala Ślubów, stan po konserwacji i rekonstrukcji, rok 2019

Hala Polna – fragment, strona północna kościoła, poziom I i II piętra, stan po konserwacji, rok 2021

nie są jednak jeszcze w stanie udostępnić w normalnym trybie zwiedzania poziomów I i II piętra. Mimo to kościół stale pełni funkcje wyznaniowe, w tym podejmuje działania na rzecz ekumenizmu, a także budowania pokoju na świecie. Równoległe z prowadzeniem prac konserwatorskich odbywają się liczne koncerty muzyczne i inne ważne aktywności społeczne. Wspólnie z parafią prowadzona jest działalność informacyjna na temat działań konserwatorskich i ochronnych oraz ich popularyzacja, ze środowiskiem przewodników turystycznych włącznie.

Zrealizowanie pełnego programu konserwatorskiego, jakim objęte są elementy wnętrza, pozwoli na zachowanie i ukazanie, po raz pierwszy od wielu dekad, znacznej części Kościoła Pokoju w swym pierwotnym, świetnym wyglądzie. Jednocześnie da możliwość udostępnienia nowych obszarów zwiedzającym. Pojawia się możliwość utworzenia w łóżach parteru pomieszczeń dydaktyczno-prezentacyjnych lub mikromuzeum. To całkowicie nowatorskie potraktowanie zagadnienia. Kościół Pokoju w Świdnicy ma szansę bycia jedną z najpiękniejszych sal koncertowych w Europie.

Dla uzmysłowienia skali przedsięwzięcia warto zwrócić uwagę, że łączna powierzchnia ponad 2 mln dm² odpowiada powierzchni średniej wielkości 20 tysięcy bardzo zniszczonych obrazów na podłożu drewnianym.

Powierzchnia i złożoność obiektu, jego wyjątkowy charakter i ranga stanowią ogromne wyzwania dla dalszej opieki i ochrony zakonserwowanych już fragmentów, które stawiane

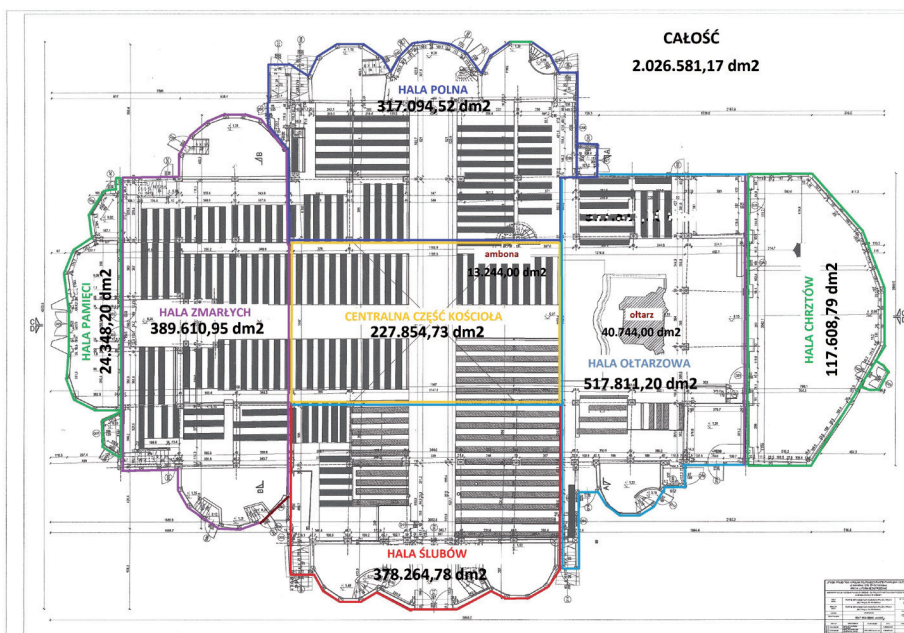

są konserwatorom zabytków, badaczom tego dzieła sztuki, ale także ich Właścicielom: Księdzu Biskupowi Waldemarowi Pytlowi i p. Bożenie Pytel. Spójny i komplementarny charakter obiektu wskazuje i prosi o przeprowadzenie prac do całkowitego końca.

XVIII-wieczne ławki w Łoży Krawców, stan po konserwacji, rok 2021

Ryszard Wójtowicz

Konserwator-Restaurator Dziel Sztuki, prowadzący prace konserwatorskie w Kościele Pokoju w Świdnicy

Schemat układu Kościoła Pokoju w Świdnicy – rzut przyziemia z oznaczeniem powierzchni poszczególnych hal i większych obiektów zabytkowych